

<https://doi.org/10.15388/VUIFSMD.2025.8>

SIMULIUOTI ATMINIMĄ: PROGINĖS DEDIKACIJOS KNYGOSE 1950–1989 M.

Jonas Valonis

SANTRAUKA. Straipsnyje analizuojamos proginės dedikacijos knygose 1950–1989 metais. Dedikacijos ir įrašai knygose nagrinėjami kaip socialinių subjektų komunikacijos būdas dedikavimo praktikos aukščiausio paplitimo laikotarpiu praėjusio šimtmečio septintajame ir aštuntajame dešimtmečiais antrosios sovietinės Lietuvos okupacijos metais. Tyrimas atskleidė, kad dedikavimo praktika populiariausia buvo individualioje ir institucinėje terpėje. Medinę kalbą į dedikacijas įvedė valdžios institucijos kaip elgesio formavimo būdą. Ją perėmė kai kurie asmenys ir naudojo individualiose dedikacijose. Tai paskatino sustiprinti ryšius tarp „mes“ – liaudies ir valdžios. Visgi dalis visuomenės pasipriešindama ir elgdamasi pasyviai dedikacijomis tik simuliavo atminimą. Taip sugebėjo nutraukti ryšius su valdžios institucijomis ir kurti autentišką, o ne režimo primestą istoriją.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: dedikacijos, progos, ideologinės šventės, medinė kalba, skaitytos knygos.

Simulating a Memory: Commemorative Dedications in Books between 1950–1989

SUMMARY. The article analyses commemorative dedications in books from 1950 to 1989. Dedications and inscriptions in books are examined as a way of communication of social subjects during the period of the highest growth of popularity of dedications in the 1960s and 1970s during the second Soviet occupation of Lithuania. The research revealed that the practice of dedicating a book was most popular in the individual and institutional media. Wooden language was introduced into dedications by authorities as a way of shaping behavior. It was taken by some individuals and used in individual dedications, which strengthened the ties between individuals and the authority rather than in-between individuals. Still, some individuals only simulated dedications or acted passively in referring to any entities/individuals in dedications, and the use of wooden language became widely established. Such authors managed to write their own authentic texts. In this way, they preserved authentic individual history rather than the one enforced by the regime.

KEYWORDS: dedications, ideological festivals, wooden language, used books.

Ivadas

Knygotyrininkų darbai, kuriuose nagrinėjamos dedikacijos, visų pirma kaip poezijos žanras¹ bei knygos nuosavybės ir marginaliniai įrašai², yra skirti tam tikro laikotarpio knygoms ar asmenybės biografijai nagrinėti. Asmeninėse bibliotekose, universitetų ar bibliotekų fonduose esančiose knygose aptinkami įrašai, pasitelkiami nagrinėti konkrečių asmenų biografiją ar tam tikrą su knygos istorija susijusį laikotarpį, netapo akstinu tirti pačias dedikacijas. Sovietmečiu propaguojamą dedikavimo praktiką buvo stengiamasi sieti su okupacinio režimo tikslais formuojant „naują žmogų“. Dedikacijų tyrimas atskleidžia ideologinio naratyvo konstravimą ir jo sklaidos būdus, taip pat parodo žmonių, paklusių ir tik simuliavusių naratyvą, elgsenos skirtumus.

Tyrimo objektas ir chronologija – 300 knygų su proginėmis dedikacijomis kolekcija, įsigyta iš „Mint Vinetu“ ir kitų skaitytų knygų knygynų Lietuvoje. Šios kolekcijos laiko rėmus apibrėžia dedikacijos, parašytos 1950–1989 metais, nes šio laikotarpio dedikacijų skaitytų knygų rinkoje aptinkama daugiausia.

Dedikacijos sąvoka. Dedikacija (angl. *dedication*) New Webster's³ anglų kalbos žodyne apibūdinamas įrašas knygoje, skirtas kieno nors garbei. Aiškinant žodį – dedikuoti – (angl. *dedicate*) Merriam-Webster's Collegiate Dictionary⁴ žodyne pateikiamas pavyzdys, jog tai reiškia veiksmą įrašant žodžius knygoje (*a book to a friend*) pasveikinant draugą. Lietuviškai dedikacijos ir dedikavimo terminai dažniau suvokiami kaip autoriaus skirti žodžiai, kam ar kieno atminimui tą kūrinį jis skiria⁵. Šiame tekste dedikacijos sąvoka atsiejama nuo lietuviškai suvokiamo jos apibūdinimo. Straipsnyje *dedikacija* yra vadinamas asmens ar asmenų grupės įrašas knygoje, turintis arba ne palinkėjimo savybių įvairiomis progomis. Autorių, vertėjų ir kitų su knygos leidyba susijusių asmenų įrašai nėra įtraukiami į kolekciją, nes tai būtų vien su knygos paskirtimi susiję įrašai. Nors dėmesys teikiamas įrašams knygose, į kolekciją nepatenka knygos, jei jose yra vien parašas ar piešinys, ar bet kokio pobūdžio marginaliniai įrašai (pastabos, pabraukimai ir kt.). Išskirtis daroma pirmos algos proga ir nuosavybės ženklan pasirašytoms knygoms. Pastaruoju atveju dėmesys skiriamas įrašams, turintiems tris sudedamąsias dalis: parašą, datą, vietą.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti dedikacijų tekstinę kilmę ir nusakyti veiksnius, dėl kurių dedikacijos yra išskirtinė okupacinio režimo naratyvo konstravimo praktika. Šiam tikslui pasiekti keliami uždaviniai:

- 1) išskaidyti 300 dedikacijų kolekciją individualiomis, kolektyvinėmis ir institucinėmis progomis bei kolekcijos kiekį dešimtmečiais;

1 R. Koženiauskiene, 1990.

2 D. Kaunas, 1993.

3 New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language, p. 251.

4 Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, p. 300.

5 Tarptautinių žodžių žodynas, p. 146.

- 2) atpažinti dedikacijų tekstų panašumus su *medine kalba*;
- 3) išskirti knygose vaidmenį dedikacijose;
- 4) įvardyti socialinių ryšių subjektus, komunikuojančius dedikacijomis.

Metodologija. Nagrinėjant dedikacijų kolekciją taikoma statistinė lyginamoji analizė. Tiriant dedikacijas: skirstant jas progomis, ieškant, kokie žodžiai ar posakiai vartojami, kaip konstruojamos dedikacijos, naudojamosi kokybinės duomenų analizės priemonės, t. y. turinio analize, temine analize. Bandant aprėpti kiekį, geriau suvokti dedikacijų kolekcijos visumą, naudojamosi kiekybinės turinio analizės metodai.

Istoriografija. Nagrinėjant dedikavimo praktiką, pasitelkiamos sovietinės elgesio, etiketo knygos: „Kaip elgtis: apie mandagumo taisykles“⁶, „Kaip nereikia elgtis“⁷, „Gražiai elkimės“⁸. Jose yra dėstoma apie „naujojo žmogaus“ kūrimą, elgesį, kuris turi būti būdingas visiems socialistinėje santvarkoje. Knygose minimos šventės ir dovanojimo etiketas yra tiesiogiai susijęs su knygų dovanojimu ir dedikavimu.

Istoriografiniu pagrindu šiam darbui, teikiančiu žinių apie *medinę kalbą*, tampa prancūzų istorikės Françoise Thom knyga „La langue de bois“⁹ ir šios knygos dviejų skyrių vertimas į lietuvių kalbą žurnale „Metai“¹⁰. Istorikė tiria sovietinės sistemos pagamintas mąstymo ir sąmonės formas. Daug dėmesio ji skiria – *medinei kalbai* – ir jos vartojimo poveikiui žmogui. Jos tyrimai aktualūs siekiant išsiaiškinti, kokią įtaką padarė sovietų okupacija lietuvių ir kitų tautų mentalitetui. Žinių apie *medinę kalbą* suteikia ir Berklio universiteto antropologo Alexei'aus Yurchak'o straipsnis, kuriame nagrinėjamas vėlyvojo sovietmečio periodas ir perestroikos savidestrukcija¹¹.

Rasti įžvalgų, susijusių su dedikacijomis ir skaitymo kultūra, padeda istoriko Tomo Vaisetos monografija „Nuobodulio visuomenė“¹² ir straipsnis¹³ „Naujajame Židinyje-Aiduose“, vėliau tapęs knygos dalimi. Literatūrologės Loretos Jakonytės straipsnis¹⁴ leidžia geriau perprasti dedikantų ir dedikatų vaizdinį, nes juk jie ir buvo „eiliniai“ skaitytojai.

Svarbių įžvalgų pastebėta istorikės Evelinos Atminytės straipsnyje¹⁵ apie sovietinius atvirukus, jos glaudžiausiai susisieja su įrašų nagrinėjimu knygoje. Socialinių ryšių išlaikymas ir komunikacija dedikacijų atveju lygiai tiek pat svarbi, kiek ir atviruko sveikinime.

6 J. Orlikas, E. Križanas, 1969.

7 M. Chodakovas, 1976.

8 I. Asama, 1979.

9 F. Thom, 1987.

10 F. Thom, 1994, p. 90–104.

11 A. Yurchak, 2003.

12 T. Vaiseta, 2014.

13 T. Vaiseta, 2012.

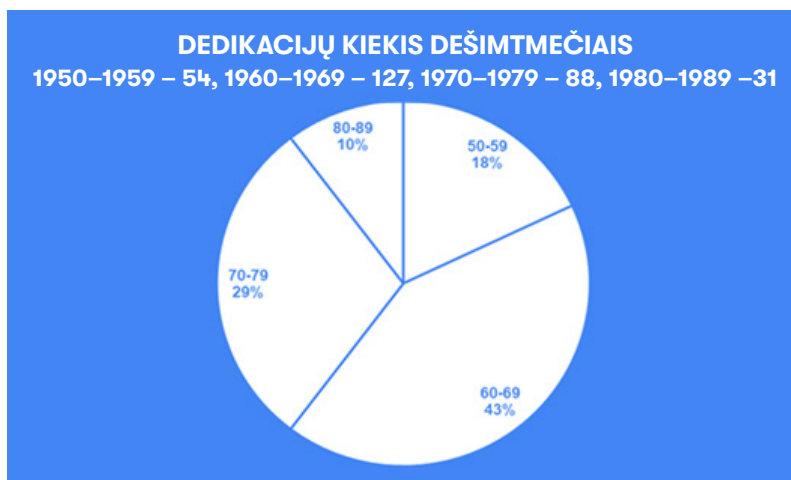
14 L. Jakonytė, 2013.

15 E. Atminytė, 2022.

Detalesniam ir gilesniam kontekstui perteikti darbe naudojamosi istoriko Arūno Streikaus straipsniu¹⁶ apie sovietinių švenčių tikslus, psichologės Danutės Gailienės knygoje „Ką jie mums padarė“ keliamu esminiu klausimu¹⁷, filosofės Nerijos Putinaitės knyga apie prisitaikymą ir pasipriešinimą¹⁸ ir straipsniu apie sovietmečio laidotuvių vainikų užrašus¹⁹ bei semiotiko Algirdo Juliaus Greimo ir literatūrologo Saulio Žuko knygos²⁰ įžvalgomis.

Šaltiniai. Nagrinėjant didelį kiekį knygų su dedikacijomis, nėra tiesiogiai reikiama pretenzija į visų dedikacijų rašymo anuomet tendencijas. Suprantama, kad kalbama apie knygas, kurios yra atiduotos, parduotos kaip nebereikalingos (vienų knygų priklausomai nuo žanro, poreikio, vertės yra atsikratoma rečiau nei kitų).

Vizualus dedikacijų vaizdavimas diagramose dešimtmečiais pirmojo paveikslo diagramoje iliustruoja, kad daugiausiai dedikacijų buvo skiriama 1960–1969 metais.

1 pav. **300 knygų kolekcijos dedikacijų, suskirstytų dešimtmečiais, diagrama** (sudaryta straipsnio autoriaus)

Antro paveikslo diagramoje vizualiai atsispindi kolekcijos progų kiekis. Matyti, kad dažniausiai dedikuojama gimimo dienos, mokslo baigimo progomis ir siekiant prisiminimo.

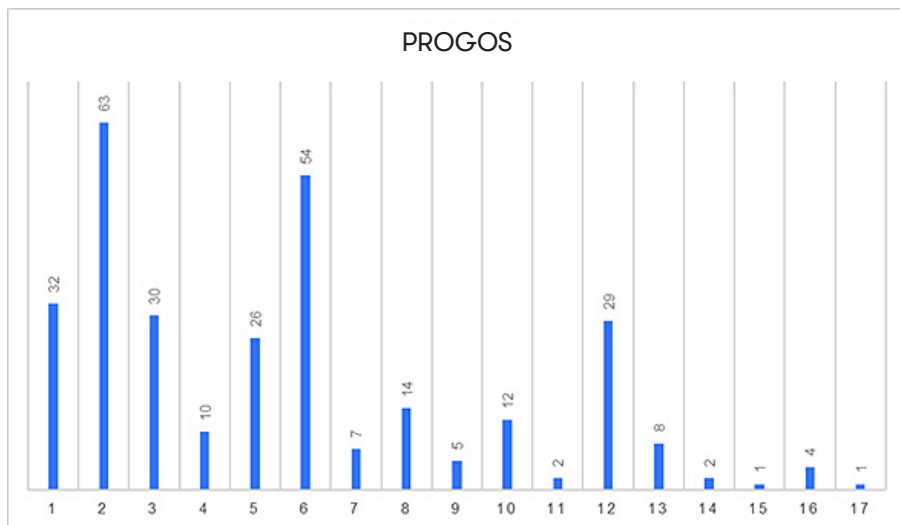
16 A. Streikus, 2003.

17 D. Gailienė, 2021.

18 N. Putinaitė, 2007.

19 N. Putinaitė, 2023.

20 A. J. Greimas, S. Žukas, 1993.

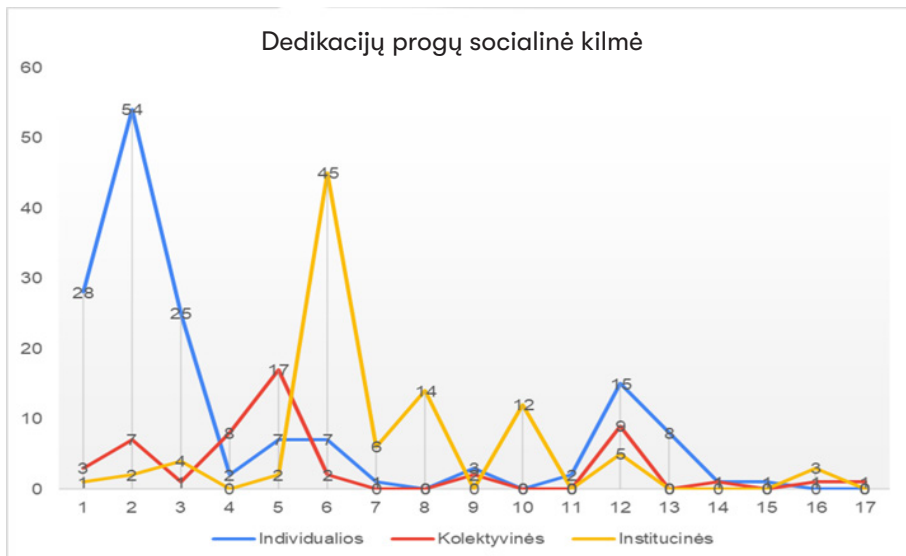

2 pav. 300 knygų kolekcijos progų diagrama (sudaryta straipsnio autorius)

1. vardo dienos 2. gimimo dienos 3. Naujų metų 4. armijos dienos 5. moters dienos 6. mokyklos, klasės, universiteto baigimo 7. sporto varžybų 8. mokyklinių konkursų 9. poetinių ir (arba) humoristinių 10. darbo įvertinimo 11. pirmos algos 12. prisiminimo 13. *Manu propria* 14. spalio šventės 15. motinos dienos 16. įstojimo į komjaunimą 17. paso gavimo.

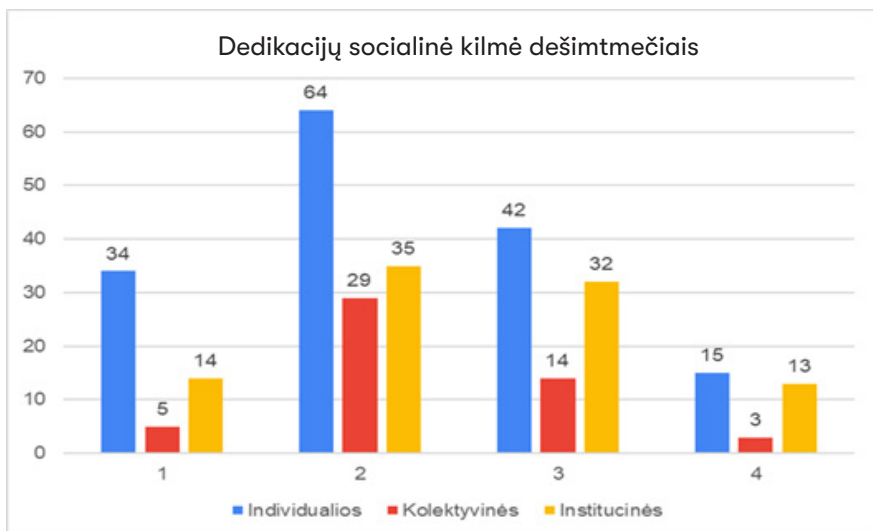
Dedikacijos taip pat yra skirstomos į individualias, kolektyvines ir institucines. Prie individualių dedikacijų priskiriamos dedikacijos, kurios yra dedikuotos vieno arba daugiausiai trijų asmenų grupės, kitaip tariant, dedikacija yra asmeniška intencija, parašoma kitam asmeniui. Šiuo atveju dedikantas arba dedikantai pasirašo vardu, į dedikatą kreipiamasi tiesiogiai. Tai rodo esant tiesioginį ryšį tarp konkrečių asmenų. Kolektyvinės dedikacijos – tokios dedikacijos, kurias dedikuoja mažiausiai keturių asmenų grupė. Dedikantai dažnai neįvardija savęs vardais, o tik pasirašo. Tačiau dažniausiai pasirašoma kolektyvo vardu: *klasės mergaitės*, kambario, klasės *draugai* (yra išimčių), darbo, ansamblio, klasės *kolektyvas*, *bendradarbiai*. Institucinės dedikacijos yra dedikacijos, kurios dedikuojamos institucijose: mokyklose, darbovietėse, organizacijose.

Trečio paveikslo diagramoje matoma, kad iš institucinių dedikacijų dominavo skatinamosios dedikacijos, kuriose buvo pažymimi mokslo, įvairių konkursų, darbo pasiekimai.

3 pav. **Dedikacijų progų socialinė kilmė** (sudaryta straipsnio autoriaus)

Ketvirto paveikslo diagramoje išvelgiama, kad individualias dedikacijas sparčiai veiasi institucinės dedikacijos. Tai rodo, jog dedikavimo praktika darbo ir mokslo aplinkoje buvo ne mažiau svarbi nei individualioje.

4 pav. **Dedikacijų socialinė kilmė dešimtmečiais** (sudaryta darbo autoriaus)

Medinės kalbos atitikmenys dedikacijose

Medinę kalbą knygoje „Le lanque de bois“ Françoise Thom aprašo pasitelkusi sintaksę, leksiką ir formą. Pagal daugialypį istorikės aiškinimą nagrinėjant dedikacijas ir jose ieškant *medinės kalbos* atitikmenų svarbu akcentuoti tai, jog „medinė kalba – tai serija magiškų inkantacijų, skambančių kaip būtinų aksiomų grandinė“ ir kad ji „atlieka vienintelę funkciją – tarnauja ideologijai, yra jos įrankis“²¹.

F. Thom *medinę kalbą* atpažįsta ir demonstuoja esančią viešajame diskurse: politikų kalbose, spaudoje, literatūroje. Nors *medinė kalba* F. Thom siejama su viešuoju kalbėjimu, ideologijos transportavimu masėms, dedikacijose *medinės kalbos* naudojimą galime kildinti ir atpažinti esant ideologijos sklaidą užtikrinančių ir žmogaus elgesį formuojančių institucijų aplinkoje. Kaip tik dedikacijose *medinė kalba* yra taip arti žmogaus, kad ji imama vartoti kasdienėje aplinkoje. Dedikacijose, žinoma, ji sudaro kitų žodžių būtiną grandinę, kurią lengva atpažinti. Galima sakyti, kad dedikacijose *medinė kalba* reiškiasi atvirai, o tai yra viena iš dviejų F. Thom jai priskiriamų savybių²².

Apie tą pačią kalbą, vadinamą ažuoline kalba (*oak language, dubovyi iazyk*), kalba antropologas Alexei'us Yurchak'as, rašydamas apie ideologinę kalbą tame pačiame, kaip ir F. Thom atveju, „Pravdos“ dienraštyje. A. Yurchak'as apibūdina blokinį rašymą (*block-writing*) kaip aukščiausios institucijos (TSRS Centrinio vykdomojo komiteto) nurodytus žodžių junginius, kuriuos reikėjo naudoti rašant ir kurie tikdavo kiekvienai temai²³.

A. Yurchak'o pateikiamuose asmenų, dirbusių blokinio rašymo principu, liudijimuose tiesiogiai kalbama apie ideologinio diskurso reproduktivumą. Darbuotojai išmokdavo naudoti specialias žodžių konstrukcijas vietoj įprastų. Viena darbuotoja pasakojo, kad visais atvejais buvo svarbiau rašyti ne galias mintis, o kalbėti apie skirtingo lygio reikšmes bei vartoti žodžius, atskleidžiančius neprilygstamą svarbą vietoje didelės svarbos²⁴.

Medinės kalbos kelias į dedikacijas ir žodžių blokų įtraukimas į dedikavimo tekstus taip pat yra nurodytas iš valdančiųjų pozicijos bei kilęs iš viešojo kalbėjimo. Dedikacijose *medinės kalbos* vartojimas susijęs su ideologine, ir nebūtinai, švente arba su iškilmingos progos paminėjimu, dovanos įteikimu. Žodžio performatyvumas, jo arba jų junginio teisinga ištara kas yra ne kas kita, o tai, apie ką kalba Thom, minėdama magiškas inkantacijas, nugula į dedikacijos tekstą ir jį skaitant atlieka tą pačią funkciją. „[...] performatyvi

21 F. Thom, 1994, p. 91.

22 Ten pat.

23 A. Yurchak, p. 493.

24 „Masha, for example, explains that she learned to use „special“ constructions instead of „common“ ones: „It was always important to speak of ‚depth-level meaning‘ (glubinni smysl) as opposed to ‚deep meaning‘ (glubokii smysl), and of ‚unebbing significance‘ (neprekhodiashchee znachenie) instead of ‚great significance‘ (bol'shoe znachenie).“ in: A. Yurchak, p. 495–496.

ištara lygi veiksmo atlikimui²⁵, – teigia E. Atminytė. Kitaip sakant, *medinės kalbos* pagrindu suformuoto teksto užrašymas dedikacijoje ir jo perskaitymas prilygsta veiksmui ir žodžiams, sakomiems iš tribūnų. *Medinės kalbos* įsiveržimas į dedikavimo praktiką pasisavina dedikacijos funkcijas: kuria liaudies ir valdžios ryšį, įvardijamą įvardžiu „mes“²⁶ (į tai yra atkreipęs dėmesį Greimas, teigia Putinaitė²⁷), formuoja atminimą apie ideologinę švęstiną progą, daro tai įprasta. Tačiau tuo pačiu *medinės kalbos* naudojimas nutraukia natūralius socialinius ryšius ir užkerta kelią istorinei ir individualiai atminčiai²⁸. Proginė dedikacijų turinio skurdumas ir yra to įrodymas.

1961 m. sovietinio propagandinio filmo „Švyturys“ momente²⁹, kai kolūkiečiui Antanui įteikiamas partinis bilietas, kolūkio pirmininkas spausdamas ranką jaunajam komunistui sveikina jį žodžiais: „Linkiu tau sėkmės, Antanai, darbe ir asmeniniam gyvenime.“

Garbės rašte, įteiktame darbovietės administracijos bei partinės ir profsąjunginės organizacijos, Juozui Naujokaičiui 1981 m., pažymint jo dvidešimt penkerių metų darbo „Drobės“ fabrike sukaktį, apdovanojant šiuo garbės raštu įrašoma: „[...] už gerą darbą ir aktyvią visuomeninę veiklą „Drobės“ kolektyve [...]“. Garbės raštą, kaip ir dera, pasirašė ir antspaudais pažymėjo direktorius, partinės organizacijos sekretorius, profesinės sąjungos komiteto pirmininkas.

Mokslinės-ateistinės propagandos turinio sklaidos metodologijoje, pateiktoje „Religijos ir ateizmo klausimų“ knygoje, nurodoma, kad „Viktorinų ir konkursų nugalėtojai apdovanojami garbės raštais, knygomis, įrašomi į atitinkamą garbės lentą, knygą ir t. t.“³⁰. Stropiai vykdydami metodologinius nurodymus 1965 m. Kauno medicinos instituto rektorius ir partinės organizacijos sekretorius pasirašo ketvirto kurso studentei dovanojamoje L. Taksilio „Evangelijos linksmybės, arba Jėzaus gyvenimas“ knygoje ir dedikuoja: *Farmacijos fak. IV k. studentei Babanovai Saidai Andrėjevnai už aktyvią ateistinę propagandinę veiklą.*

Ši demonstracija atskleidžia *medinės kalbos*, biurokratinio žargono, ritualinių formulių kelią į dedikavimą, perimtą iš viešojo diskurso: sveikinimo žodžių, garbės raštų, padėkų, diplomų įteikimo praktikos, tiesioginių nurodymų. Šiuos iškalbingus pavyzdžius reikia pagrįsti dedikacijų tekstais, pažvelgti, kokiomis progomis mediniai posakiai buvo vartojami ir kas juos vartojo dažniausiai.

Dedikacijų kolekciijoje *medinė kalba* atpažįstama iš tokių žodžių konstrukcijų, kuriose vartojami žodžiai bei jų kaitoma forma: *darbas, mokslas, gyvenimas*. Šių žodžių api-

25 E. Atminytė, p. 168.

26 F. Thom, 1994, p. 93.

27 N. Putinaitė, p. 139.

28 F. Thom, 1987, p. 133.

29 Propagandinis filmas „Švyturys“, 1961.

30 A. Aksamitas, p. 353.

brėžiamoje srityje yra linkima: *sėkmės, laimės, pasisėkimo* arba dėkojama *už gerą mokymąsi ir pavyzdinę elgesį* bei *aktyvią veiklą, dalyvavimą*. Tai tik keletas matomų vartojamų sustabarėjusių posakių, parodančių perimtą, visiems taikomą elgesio modelį, kaip reikia užrašyti knygą, kad visi jaustų, jog tekstas skamba tiksliai ir įspūdingai – „[...] *precise (chetko) and impressive (vpechatliaushche)*“³¹. Vartoti šiuos raktinius žodžius ir jų junginius tapo taip įprasta, kad galiausiai jie patys naudotojui jau nieko nebereiškė: „Tokie žodžiai neveda į nieką kitą, išskyrus save patį. Tokia kalba negali būti suprasta, o tik interpretuota“.³² Kitaip tariant, išgirdęs ar perskaitęs *medinės kalbos* principu suformuotų žodžių darinius, žmogus nieko iš to nesužino. Tai tik atpažįstama kaip įprastas elgesio modelis taip sveikinti, rašyti, o to ir siekiama.

Žodžių: darbas, mokslas, gyvenimas ir jų junginių vartojimas bei laimės linkėjimas gyvenime

Žodžiai: *darbas, mokslas, gyvenimas* ir jų kaitomų formų dedikacijų kolekcijose aptinkama 85 atvejais: darbo – 13, mokslo – 19, gyvenimo – 53. Žodžių: *sėkmė* – 5, *laimė* – 25, *pasisėkimo* – 8. Visi šie žodžiai yra vartojami kartu, kuriant skirtingus derinius.

Žodžio *darbą* formą išskirtinai vartoja instituciniai dedikantai darbo įvertinimo progos dedikacijose, tačiau dedikuojama ir mokiniams:

*Kauno VI vid. m-los abiturientei Ūselytei Elenai mokyklos baigimo proga už nuoširdų darbą knygų spaudos platinime, istorijos būrelyje ir Raudonojo Kryžiaus organizacijoje Direktorius (parašas, mokyklos antspaudas) Kaunas, 1962.VI.23.*³³

Institucinės dedikacijos visada dedikaciją pakelia į aukštesnį lygį, skaitant pradedama, nori ar ne, tarti žodžius į tam tikrą *medinį* taktą. Įdomiausia tai, kad reikia tik pakeisti vardą ar progą ir dedikacija tiks bet kam kitam:

*Už gerą mokymąsi ir aktyvų dalyvavimą visuomeniniame darbe Tarptautinės Moters Dienos proga (vardas pavardė perbraukta neįskaitoma) V.S.T. Direktorius (parašas) V.S.T. Profkomiteto Pirmininkas (parašas) V.S.T. Komjaunimo Komiteto Sekretorius (parašas) (antspaudas Vilniaus statybos technikumams)*³⁴.

Žodžio *moksle* vartojimas glaudžiausiai susijęs su vardo ir gimimo dienos progos individualiomis dedikacijomis. Šiais atvejais jis yra vartojamas su žodžiu *gyvenime* sudarant nedalomą žodžių junginį – *moksle ir gyvenime*.

*Gražinut, Sveikinu Tave brangi drauge su Vardo diena ir linkiu daug laimės moksle ir gyvenime. Gražinutei – Albina. 1961.IX.27 D. Kalnaberžė*³⁵.

31 A. Yurchak, p. 496.

32 F. Thom, 1987, p. 103.

33 Dedikacija in: Polis de Kriufas, Mikrobų medžiotojai, 1960.

34 Dedikacija in: A. Konan-Doilis, Paslaptinga šalis, 1957.

35 Dedikacija in: D. Ščerbakovas, Mano kelionės, 1956.

Kovo 8-osios ir Naujų metų progos taip pat neaplenkia *sėkmės moksle* palinkėjimas: *Danguole!!! Sveikinu Tave su Kovo-8aja, linkiu laimės ir pasisėkimo moksle. Birutė. 1960.III.8d.*³⁶,

*Viktorija Sveikinu tave su Naujais metais ir linkiu sėkmės moksle. 1969.XII.31 Braziūnaitė Elytė*³⁷.

Ironiška, turint omenyje, kad įrašais knygose siekiama palaikyti socialinius ryšius, dedikacijos panašėja į beasmenius sveikinimo žodžius, išspausdintus atvirukuose. Jei išskaidysime visiškai tipinę dedikaciją dalimis, kad ir šią paskutinę, skirtą Viktorijai, pamatysime, kad, be standartinių sveikinimo formulės žodžių *sveikinu tave su Naujais metais* ir „medinio“ linkėjimo *linkiu sėkmės moksle*, dedikacijoje nelieka absoliučiai nieko asmenišką ir autentišką. Datos parašymas, nors aiškiausiai rodo ir po laiko skaitant primena progą, yra suvokiamas kaip būtinas dedikacijos dėmuo, tad privalomas. Vardų užrašymas tėra nuoroda į adresantą ir adresatą bei pats mažiausias veiksmas į atminimo pretenziją.

Toks dedikacijos supanašėjimas su sveikinimo atviruko tekstu gal ir perimtas iš plačios atvirukų rašymo ir dovanojimo ar siuntimo praktikos sovietmečiu, atlieka tą pačią virtualios komunikacijos funkciją, apie kurią kalba E. Atminytė³⁸. Net ir šie beasmenio turinio įrašai įgyvendina dedikavimu siekiamo atminimo intenciją.

Žodis *gyvenime* dažniausiai rašomas individualiose vardo, gimimo dienos, Naujų metų dedikacijose. Be jau aptartų junginių *darbe / moksle ir gyvenime* pavyzdžių, dera atkreipti dėmesį į žodžio *gyvenime* vartojimą linkint *laimės*. Laimė kaip siekiamybė gyvenime siūloma ir dideliame, ir mažame: *Aldute, sveikinu Tave su Naujais Metais ir Gimimo diena ir linkiu vien tik laimės gyvenime, o juk kiekvienas žmogus – laimingas... Kambario drg. Aldutei – Adelė Klaipėda 1961.I.2*³⁹,

*Birute, su gimimo diena sveikina tave aštuntos klasės mažieji abiturientai ir auklėtoja ir linki tau daug laimės gyvenime. Merkinė 1963.VI.9.*⁴⁰

Laimės linkima: *gyvenimo bėgyje*⁴¹, *gyvenimo kely*⁴², *gyvenimo kryžkelėse*⁴³. Neri-maujama, *kad svajos neišsiskirtų su gyvenimu*⁴⁴, o Zenonui su „Pirmuoju smūgiu“ siūlo-ma: *Drąsiai irk savo valtį per gyvenimo jūrą į siekimų krantus!*⁴⁵

36 Dedikacija in: V. Moskovkinas, *Kaip gyvuoji, Semionai?* 1960.

37 Dedikacija in: Grigorijus Fedosejevas, *Berniukas iš Lokių daubos*, 1969.

38 E. Atminytė, p. 169.

39 Dedikacija in: Kazys Boruta, *Sunkūs paminklai*, 1960.

40 Dedikacija in: Vyt. Žilinskaitė, *Nesustok, valandėle*, 1961.

41 Dedikacija in: A. Varela, *Tamsioji upė*, 1955.

42 Dedikacija in: Sen-Marku, *Fanšetė*, 1960.

43 Dedikacija in: *Ant septynių kalvų*, 1969.

44 Dedikacija in: A. Kroninas, *Citadelė*, 1957.

45 Dedikacija in: Andre Stilis, *Pirmasis smūgis*, 1953.

Žodžių junginių: už gerą mokymąsi ir pavyzdinę elgesį bei aktyvią veiklą, dalyvavimą vartojimas

Mokyklos, klasės, universiteto baigimo proga išsiskiria dedikacijomis, kurios rašomos mokslo metų pabaigoje ir jose vartojama standartinės frazės – *už gerą mokymąsi ir pavyzdinę elgesį* bei *aktyvų dalyvavimą* ar *veiklą*. Tai institucinių dedikacijų formuluotė, kurioje dažniausiai į dedikatą kreipiamasi pavarde ir vardu; dedikacijos atributai – vado- vų parašai, institucijų antspaudai.

Šių žodžių junginių išskaidyti ir nagrinėti kaip daiktavardžių – darbas, mokslas, gyvenimas – nepavyksta, nes mokymasis, elgesys, dalyvavimas visų pirma yra geras mo- kymasis, pavyzdingas elgesys, aktyvus dalyvavimas. „Perėjimo į komunizmą laikotarpiu didėja galimybės auklėti naują žmogų [...]“⁴⁶, todėl apibūdinant šiuos žodžius norima pabrėžti formuotino elgesio siekį: gerai mokytis, pavyzdingai elgtis, aktyviai dalyvauti. „Visada akcentuojamas procesas. Laikas pažymimas labai retai. Iš čia – dar vienas medi- nės kalbos bruožas.“⁴⁷:

*Burneikaitei Ingai, IIIe klasės mokinei, už labai gerą mokymąsi ir pavyzdinę elgesį (parašas) Direktorius Šiauliai 1970.V.23*⁴⁸.

Mokslas itin akcentuojamas gimimo dienos proga. Be klasės draugų ar auklėtojos palinkėjimų sėkmingai užbaigti mokslo metus arba daugelio penketukų palinkėjimo, fra- zė *už gerą mokymąsi* tampa tėvų ir ne tik dovanojamos knygos skatinamuoju įrašu:

*Neringutei – už gerą mokymąsi – Mama ir Tėtis 1966.X.10.*⁴⁹,

*Masilionytei Reginai – už labai gerą mokymąsi. Juodupė, 1969.V.17. Komjaunimo komitetas*⁵⁰.

Pirmūnai apdovanojami knygomis pabrėžiant ne tik *gerą mokymąsi*, bet ir *aktyvią (visuomeninę) veiklą, dalyvavimą*. Šios dedikacijų formuluotės išskirtinai naudojamos pasirašant aukščiausiams ugdymo įstaigų organams:

*Kazlų Rūdos vidur. m-klos IXa kl. mokinei Baltuškevičiūtei Eleonorai už gerą moky- mąsi ir aktyvią visuomeninę veiklą. Pedagogų t-ba. K.Rūda 1979.05.30*⁵¹,

*Reginai Atkočiūnaitei – už aktyvią veiklą, organizuojant klasės renginius – moky- klos direktorius (parašas) (Nr. 31 Vilniaus mokyklos antspaudas) 86.06.20*⁵²,

*dr. Karveliui Petruui už gerą mokymąsi bei aktyvų dalyvavimą visuomeninėje vei- kloje universiteto baigimo proga Dekanas R. Butkevičius (parašas, V. Kapsuko universiteto antspaudas) Vilnius, 1972.VI.27 d.*⁵³.

46 I. Asama, p. 16.

47 F. Thom, 1994, p. 93.

48 Dedikacija in: Pranas Mašiotas, Mano dovanėlė, 1970.

49 Dedikacija in: H. K. Andersen, Pasakos, 1966.

50 Dedikacija in: Justinas Marcinkevičius, Mindaugas, 1968.

51 Dedikacija in: Algirdas Pocius, Per laukus iki miesto, 1979.

52 Dedikacija in: Vacys Reimeris, Žemė su puokšte gėlių, 1986.

53 Dedikacija in: Askadas Muchtaras, Laikas ir likimai, 1969.

Dedikatės Ritos Stankevičiūtės atveju nesiekama apibūdinti jos asmens. Dedikacijos jai atspindi dedikacijų tekstinį stabilumą septynerių metų laikotarpiu ir pateikia pavyzdį, kaip skirtingose institucijose buvo nusistovėjusi biurokratinės kalbos konstrukcija. Tuo pačiu šiame pavyzdyje galima išvelgti istoriko Tomo Vaisetos minimą knygų *atrinktą atranką*, kai knygynuose skaitytojui (dovanotojui) jau buvo atrinkta, ką jis gali rasti⁵⁴. Tuo būtų galima paaiškinti visiškai atsitiktinių knygų dovanojimą.

1967 m. devintojai Ritai Spalio šventės proga dedikuojama: *IX klasės mokinei Stankevičiūtei Ritai Tarybų valdžios 50-čio proga už gerą mokymąsi ir aktyvią visuomeninę veiklą Karmėlava 1967.XI.4. (Karmėlavos vidurinės mokyklos direktoriaus antspaudas ir parašas)*⁵⁵.

1970 m. vienuoliktojai klasės baigimo proga: *Karmėlavos vid. m-los XI kl. mokinei Stankevičiūtei Ritai už gerą mokymąsi ir aktyvią visuomeninę veiklą. Kauno rajono liaudies švietimo skyrius (antspaudas) 1970.V.16*⁵⁶.

1974 m. trečio kurso baigimo proga: *Stankevičiūtei Ritai už gerą mokymąsi ir ilgametę visuomeninę veiklą Rektorius (parašas) Kom. komiteto sekretorius (parašas) Stud. profkomiteto pirmininkas (parašas) 1974.VII.3*⁵⁷.

Ar ir kiek stipriai Ritos elgesyje atsispindėjo komunistiniai idealai, ar šias dedikacijas lėmė Ritos šeima, atsakyti nebūtina. Nuoseklumas akivaizdus. Neatsitiktinai kovą pabrėžia ir Liucė su Aldona dedikacijoje Marytei: *Brangiajai draugei Marytei. Mes trokštame, kad šios knygos herojai būtų tavo geriausiai draugais moksle, gyvenime ir kovoje. Liucė, Aldona 1961.IV.12 Kapsukas*⁵⁸. *Medinėje kalboje* mūsų metaforos perimtos ir karinio registro net taiką paverčia įnirtingos kovos objektu⁵⁹.

Knyga – universali dovana

Žvelgiant į dedikacijų kolekcijos visumą, sovietinis skaitytojas ar knygos pirkėjas nebuvo išrankus. Dažniausiai dėl to, kad jam tekdavo pirkti tai, ką galėjo įsigyti čia ir dabar⁶⁰.

Knygoje „Kaip elgtis“ rašoma: „Knygos – puiki ir vertinga dovana, bet reikia mokėti jas parinkti“⁶¹. Joje ir kitose elgesio knygose sutartinai pabrėžiamos progos, kuriomis dedikacijų kolekcijoje ir yra dedikuojamos knygos. Tą pačią „Kaip elgtis“ knygą galima cituoti išties: „Vaikams ir jaunuoliams paprastai dovanos įteikiamos gimimo dienos, ge-

54 T. Vaiseta, 2014, p. 193.

55 Dedikacija in: Petras Cvirka, Saulėlydis Nykos valsčiuje, 1967.

56 Dedikacija in: I. Turgenevas, Medžiotojo užrašai, 1970.

57 Dedikacija in: Vladas Dautartas, Paskui vaivorykštę, 1974.

58 Dedikacija in: V. Grosis, Pakėlę sparnus, 1961.

59 F. Thom, 1994, p. 95.

60 T. Vaiseta, 2012, p. 183.

61 J. Orlikas, E. Križanas, p. 85.

rai baigus mokslo metus, gavus brandos atestatą ir diplomą. Suaugusiems dovanos įteikiamos per gimtadienį, vardines, vestuves, Naujuosius metus, per jungtųjų jubiliejų [...] Grįžtant iš komandiruotės arba kelionės (po užsienį, iš atostogų, sportinių varžybų ir t. t.) [...] Prigijo geras paprotys įteikti moterims dovanas Tarptautinės moters dienos proga. Vyrai ir vaikai laiko tai savo pareiga⁶².

Antai, kai tėveliai už gerus metinius pažymius dovanoja H. K. Anderseno „Pasakas“, komjaunimo komitetas dovanoja J. Marcinkevičiaus „Mindaugą“. A. Vienuolio „Puodžiūnkiemį“ gauna Vidas: *Viduk, sveikiname tave, laimingai grįžusį iš sportinių varžybų Gruzijoje. Teta Nijolė ir dėdė Vytas 1966.III.24*⁶³, o brandos atestato gavimo proga dukrai tėvas dovanoja Vaižganto raštų I tomą: *Ilona, Brandos atestato gavimo dienoje sveikinuu! Linkiu kad Brandos atestatas paskatintu Tave ryžtingai siekti profesinio išsilavinimo. Sėkmės ir sveikatos! Tėvas Vilnius, 21.VI.59.*⁶⁴

Būta ir išimčių: „Gimus kūdikiui, laimingas tėvas visada laiko savo pareiga pasiūsti žmonai į gimdymo namus dovaną arba bent parašyti keletą eilučių [...]“⁶⁵. 1965 m. vieno laimingo tėvo pastangomis jaunoji mamytė gavo dedikuotą J. Paukštelio knygą „Pirmieji metai“: *Brangiai žmonelei nuo vyro. Dukrelės gimimo dienos proga. 1965.IV.21.*⁶⁶

Žvelgiant į kolekcijos knygas galima atkreipti dėmesį į dvi ideologines progas, kurios leidžia lengviau pamatyti dovanojamų knygų (ne)pasirinkimo kriterijus. Lyginant šiomis progomis dovanotas knygas paaiškėja visiškai paradoksalus elgesys. Įstojimo į komjaunimą proga iš institucijų (ir vienos kolektyvinės) kilusioms dedikacijoms, skirtoms mokiniams, dedikuotos knygos: K. Sajos „Klumpės“, Jono Mikelinsko „Lakštingala – pilkas paukštis“, T. Šiurkaus Vlodo Kuzmos (chirurgo) biografija bei Jordano Javkovo „Balkanų legendos“. Tai visiškai atsiktinės knygos.

Armijos dienos proga dedikuotos 8 kolektyvinės dedikacijos: 5 mokykloje, 3 darbovietėje bei dvi individualios. Individualios dovanotos: Vladislavo Reimanto „Komediantė“ ir Georgijaus Šumorovo „Penketas prie apskrito stalo“. Darbovietėje: Krista Volf „Perskeltas dangus“, I. Efendijevas „Sedulų tiltas“, Šolom-Aleichem „Trys našlės“. Mokykloje: P. Kutka „Girioj aidi šūviai“, A. Voinovas „Drąsuoliai“, A. Morkus „Susitikimai“, Rėjus Bredberis „Pienių vynas“, Antonina Korytkovskaja „Olchovkos Voverė“.

„Pienių vyną“ būtų galima laikyti pavyzdžiu, kai dovanojama knyga nesiejama su proga, bet taip būtų negalima teigti apie knygas „Girioj aidi šūviai“, „Drąsuoliai“, „Perskeltas dangus“ bei „Olchovkos Voverė“. Armijos dienos proga dažniau dovanojamos su proga susijusios knygos, tai greičiausiai lemia dedikatų asmeninės istorijos. Tuo tarpu įstojimo į komjaunimą proga labiau akcentuojamas pats įstojimas ir sveikinimas nei do-

62 Ten pat, p. 83.

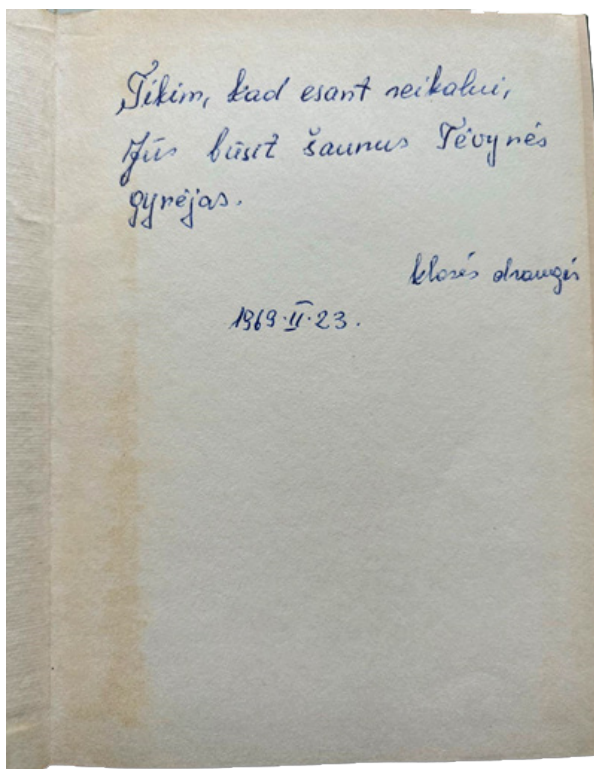
63 Dedikacija in: A. Vienuolis, Puodžiūnkiemis, 1966.

64 Dedikacija in: Vaižgantas, Rinktiniai raštai, t. I, 1957.

65 J. Orlikas, E. Križanas, p. 86.

66 Dedikacija in: J. Paukštelis, Pirmieji metai, 1965.

vana, taikoma šiai progai. Paminėti jaunuolio priklausymą organizacijai ir sveikinti veteraną yra skirtingo svorio, pobūdžio atvejai. Turint omenyje, kad sveikino *klasės mergaitės* klasės draugus vaikus ir knygas rinko susijusias su karu, galima sakyti, jog deramo elgesio buvo išmokta gerai.

1 iliustracija. **Dedikacija in: Rėjus Bredberis, Pienių vynas**
(iš straipsnio autoriaus dedikacijų kolekcijos)

Socialiniai ryšiai dedikacijose

Apžvelgus dedikacijų kolekciją galima išskirti 25 ryškius dedikantų tipus, be asmeninių pirmos algos ir *Manu propria* įrašų, kurie sukuria socialinius ryšius su kitais socialiniais veikėjais. Dedikacijos skiriamos: draugų draugams, mokinių mokiniams, mokinių mokytojams, mokytojų mokiniams, vaikų tėvams, tėvų vaikams, vaikų mamai, vaikų tėvui, kambariokų kambariokams, senelių anūkams, anūkų seneliams, darbuotojų direktoriui, bendradarbių bendradarbiui, nuo kolektyvo jo nariui, giminių giminėms, vyro žmonai, žmonos vyrui, tėvelių komiteto mokiniui, mokyklos mokiniams, komjau-nimo komiteto mokiniams, kaimynų kaimynams, darbovietės darbuotojams, mokyklos

mokytojams, pionierių stovyklos darbuotojams ir vaikams, kolūkio darbuotojams ir kolūkiuose dirbusiems studentams.

Dedikavimo praktikos atsisakymas, prasidėjęs aštuntojo dešimtmečio viduryje, devintajame dešimtmetyje pradeda nykti. Anksčiausiai nunyksta ideologinės Armijos dienos ir Moters dienos dedikacijos. Atsisakoma populiaros vardo dienos, kuria sveikinimo paprotys žinomas dar iš tarpukario, ir Naujųjų metų dedikavimo tradicijos. Nuo devintojo dešimtmečio taip pat nustojama skatinti mokinius mokyklos ir sporto konkursuose. Ilgiausiai išliekanti dedikavimo praktika mokslo metų pabaigoje ir darbo įvertinimo srityje (pionierių stovykloje ir kolūkyje) rodo giliausiai įsisenėjusias įpročių vietas.

Įprotis dedikuoti, menamas iš tarpukario, ilgiausiai taip pat išlieka propaguojamas siekiant prisiminimo. Juk esminė dedikavimo siekiamybė – būti atmintam. *Anūkei, skaityk ir prisimink senelį. 1986.II.14.*⁶⁷ dedikuoja senelis ir savo amžiumi patvirtina, jog perkeisto kalendoriaus šventės, kurių tikslas buvo išstumti religines šventes⁶⁸, neišlaikė laiko testo.

Dar iki aštuntojo dešimtmečio pradžios pradėjo trūkinėti stygos, jungusios „mes“. Kai ideologinėmis šventėmis nebededikuoja institucijas reprezentuojantys ir elgesį diktuojantys direktoriai bei pirmininkai, kai sveikinti nustoja kolektyvai, mažta ir nyksta ne tik ideologinės, bet ir iniciacinės dedikacijos. Nuvilnijus institucinių dedikacijų bangai, dedikacijų „rinkoje“ ženkliai pasikeičia skaičiai ir išryškėja individualūs ryšiai. Nepaisant to, dedikavimo praktika ir toliau slopsta. Individualioje aplinkoje įsigalėjusios kasdienės progos nebetenka ankstesnio pagreičio. Liekant dar tik iš inercijos, nes nebežinoma, kaip elgtis, dedikuojamoms pionieriškos vasaros prisiminimui dedikacijoms į paviršių iškyla paprastos, bet autentiškos dedikacijos.

Dedikavimo apeigos, ypač ideologinių švenčių progomis, negalėjo išlaikyti gajos praktikos silpstant ir persitvarkant pačiam režimui. Taip pat niekur nedingęs, ne tik tautos genuose, o ir praktikoje, užkoduotas darbų ir švenčių krikščioniškas bei pagoniškas kalendorius nuolat konkuravo su ideologinėmis šventėmis, pretenduojančiomis tapti papročiu.

Dedikavimo praktikos „iš viršaus“ nykimas mažino ir stūmė dedikavimą iš plačiosios visuomenės. Dalis visuomenės, nesistengiant atsakyti, kokia dalis, be abejo, buvo ideologizuota, tačiau dalis tik meistriškai perėmusi elgesio modulį imitavo apeigas taip simuliudama ir patį atminimą. Dedikavimo praktika, kaip ir kiekviena socialinė praktika, nunyko esant bendram abejingumui ir pasipriešinimui. Tokiu būdu buvo nusikratyta ideologinių švenčių ir elgesio modelio, saisčiusio su režimu, bei išsaugota autentiška istorija, siekianti bendrą atmintį prieš okupacijas.

67 Dedikacija in: Dagmara Normet, Delfinija, 1985.

68 A. Streikus, p. 514.

Išvados

1. Dedikavimo praktikos suaktyvėjimas matomas praėjusio šimtmečio šeštajame dešimtmetyje, jos pikas trunka nuo septintojo dešimtmečio pradžios iki aštuntojo dešimtmečio vidurio, dedikavimo praktika, pradėjusi nykti nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio, plačiojoje visuomenėje kritiškai sumažėjo devintajame dešimtmetyje.
Dedikacijų kolekcijos suskaidymas į individualias, kolektyvines ir institucines dedikacijas parodė, kad dedikavimo praktika populiariausia buvo individualioje ir institucinėje terpėje. Joje ilgiausiai ir išsilaikė. Tai, kad kolektyvinės dedikacijos nesudarė reikšmingo kiekio, atskleidžia silpnus socialinius ryšius darbo aplinkoje. Dedikavimo praktika anksčiausiai pradėjo nykti ideologinių švenčių progomis. Dedikavimo paprotys tvirčiausiai jungė giminystės ryšiais susijusius asmenis.
2. *Medinė kalba* dedikacijose atpažįstama iš šių žodžių bei jų formų ir jų junginių vartojimo linkit: *sėkmės, laimės, pasisekimo darbe, moksle, gyvenime*. Taip pat iš dedikacijose išreikšto dėkojimo *už gerą mokymąsi ir pavyzdinę elgesį bei aktyvią veiklą, dalyvavimą*. *Medinė kalba* dedikacijose yra perimama iš viešojo kalbėjimo, sveikinimų registro, diplomų ir garbės raštų tekstinės struktūros (taip pat sudarytos *medinės kalbos* principais), karinio registro.
Medinę kalbą, institucijų įtrauktą į dedikacijos tekstą, perima individualių dedikacijų dedikantai ir naudoja kasdienių švenčių dedikavimo tekstuose. Tokiu būdu asmenys atitrūksta nuo tikrovės ir nebeformuoja autentiškos individualios istorijos. Socialiniai ryšiai tarp asmenų nutrunka ir (kolektyvinėse, institucinėse dedikacijose) formuojasi tarp „mes“ – liaudies ir valdžios.
3. Knyga dažniausiai nebuvo glaudžiai susieta su dedikacijos tekstu ar proga. Išimčių yra pasirenkant knygas ideologinėms šventėms. Dedikuojama ir dovanojama tai, ką pavyksta gauti knygynuose, kuriuose jau atlikta atranka, ką galima įsigyti. Deficitinių knygų dedikavimas atskleidžia, kad jas gaudavę aukštesnio statuso asmenys. Dovanojamos knygos yra naujos. Dedikacijomis knygose ideologinės šventės atsidūrė artimiausioje asmens aplinkoje – buityje.
4. Išskirti 25 ryškūs dedikantų tipai leidžia įvardyti dedikacijomis dažniausiai komunikuojančius subjektus. Atsižvelgus į juos ir į ilgiausiai dedikavimo praktiką išlaikiusiųjų atvejus galima teigti, kad dedikavimo elgesį ilgiausiai skatino ugdymo įstaigų darbuotojai. Dedikavimo paprotys, propaguotas dar prieš tiriamąjį laikotarpį, natūraliųjų savo forma, siekti atminimo, išlieka tarp artimiausiais giminystės ryšiais susaistytų asmenų.

Bibliografija

- Asama I., – I. Asama, *Gražiai elkimės*, Kaunas: Šviesa, 1979.
- Atminytė E., – Evelina Atminytė, *Sovietmečio Lietuvos naujajamietinis sveikinimo atvirukas: averso semiotika*, in: *Semiotika*, 2022, Nr. 17, p. 162–185.
- Chodakovas M., – M. Chodakovas, *Kaip nereikia elgtis*, Vilnius: Mintis, 1976.
- Gailienė D., – Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2021.
- Greimas A., J., Žukas S., – Algirdas Julius Greimas, Saulius Žukas, *Lietuva Pabaltijy. Istorijos ir kultūros bruožai*, Vilnius: Baltos lankos, 1993.
- Yurchak A., – Alexei Yurchak, *Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, until It Was No More*, *Comparative Studies in Society and History*, 2003, Vol. 45, No. 3, p. 480–510, [prieiga internetu] in: <https://www.jstor.org/stable/3879459>, [2024-08-19].
- Jakonytė L., – Loreta Jakonytė, *Sovietmečio skaitytojai: „eilinio“ poreikiai XX a. 8-ajame dešimtmetyje*, in: *Metai*, 2013, Nr. 7, p. 92–99.
- Kaunas D., – Domas Kaunas, *Donelaičio žemės knygiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Koženiauskienė R., – Regina Koženiauskienė, *XVI–XVIII a. prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslo, 1990.
- Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, USA: Merriam-Webster's, 1993.
- New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language*, USA: Lexicon, 1993.
- Orlikas J., Križanas E., – J. Orlikas, E. Križinas, *Kaip elgtis: apie mandagumo taisykles*, Vilnius: Mintis, 1969.
- Propagandinis filmas Švyturys, 1961, [prieiga internetu], in: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/4387/dokumentinis-filmas-svyturys,20:36-20:40min.>, [2024-08-19].
- Putinaitė N., – Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.
- Putinaitė N., – Nerija Putinaitė, *Sovietizuota mirtis: „Memento vivere“ Lietuvos TSR laidotuvių vainikų užrašuose*, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, Nr. 7, p. 36–43.
- Religijos ir ateizmo klausimai*, sudarytojas A. Aksamitas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
- Streikus A., – Arūnas Streikus, *Apie antikrikščioniškus sovietinių švenčių ir apeigų tikslus*, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 10, p. 514–517.
- Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2004.
- Thom F., – Françoise Thom, *La langue de bois*, Paris: Julliard, 1987.
- Thom F., – Françoise Thom, *Medinė kalba*, in: *Metai*, 1994, Nr. 4, p. 90–104.
- Vaiseta T., – Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė. Kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, 2014.
- Vaiseta T., – Tomas Vaiseta, *Snobai, skolininkai ir Lenino raštų plėšytojai (vėlyvojo sovietmečio skaitytojų polinkiai)*, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 3, p. 178–186.